

jemu soborcu, *anonimno*, samo pod imenom svojega društva. To mu zamerim, ker smatram v smislu prejšnjih izvajanj anonimnost, posebno v razmotrivanju kulturnih problemov, za nemoralno, in bi bil zato želel, da so znano izjavo mladega Pena vsi oni člani, ki so bili zanj, tudi krili s svojimi polnimi imeni.

Zaključujem: Ker je fundamentalna potreba našega sedanjega narodnega in državnega življenja kvalitetni človek, je treba, da se naše dosedanje vrednotenje človeka samo po njegovi hierarhični poziciji temeljito spremeni in da postavimo kot najvišjo in največje cene in spoštovanja dostojno vrednoto edinole: nadarjenega, duhovno globokega, moralično močnega moža, skratka moža-tvorca, moža-borca za našo duhovnost.

*

To našim novim prilikam primerno gledanje na odnos družbe in njenih organizacij do posameznika, ustvarjajočega na kateremkoli polju našega narodnega življenja, bo tudi Vidmarju in borbi, nastali zaradi njega, dalo pravo značenje.

NEKAJ VTISOV IZ NEW YORKA

M I L A N V I D M A R

III

(Nadaljevanje in konec.)

Prekipevajočemu Broadwayu, divji sedmi aveniji in njeni ropotajoči železnici, grmečemu New Yorku sem pogosto skušal utesi v Central Park. Skoro vsako dopoldne sem bil tam, včasih po več ur. Ta veliki park, ki je skoro štiri kilometre dolg in nekoliko manj nego en kilometer širok, leži približno v sredini manhattanskega polotoka. Prav nič lep ni. Ne vem, kaj je krivo temu. Ne mogel bi trditi, da mestna uprava premalo skrbi zanj. Zdi se mi, da Newyorčani nimajo smisla za lepoto parkov, kakor menda sploh nimajo smisla za lepoto narave.

Park je dokaj zanemarjen, poln navlake, poln smeti. Brezbrižno mečejo potniki časopise po tleh, ko so jih prebrali, brezbržno hodijo po travi in lomijo veje in vejice grmovja in dreves. Ni prave discipline v ljudeh.

Sicer sem pa opazil tudi v podcestni železnici, da je težko vzdrževati snago in red. Tudi tam vrže Newyorčan mirno oni del časopisa na tla, ki ga ne zanima. Vožnja v spodnje mesto traja tudi v ekspresu včasih

pol ure. Te pol ure izrabi marsikak uslužbenec, da zavžije zajtrk, ki ga je bil v naglici vzeti s seboj. Vagoni seveda na ta način ne morejo biti čisti.

Čudni ljudje, čuden svet. Kakšna je prav za prav duša New Yorka, Amerike? Kakšna je prav za prav ameriška kultura, ki zadnje čase Evropi tako silno imponira?

Dostikrat sem se zamislil v pretekle čase in jasno sem videl pred seboj milijone, ki so se vozili preko Atlantskega oceana v Ameriko. Koliko gorja, koliko obupa, koliko nad so prenesli parniki iz Evrope v Ameriko! Neštetokrat je bilo za izseljenca v stari Evropi življenje popolnoma nemogoče in Amerika zadnji up in nada. Evropanci, ki so imeli solidno, urejeno in mirno eksistenco, se niso vozili v Ameriko. Kaj je v zadnjih stoletjih prišlo v Novi svet, je popolnoma jasno.

Vsak človek, ki ne more izgubiti ničesar več, je drzen. Vsak človek, ki je v skrbi za svoje življenje, je zmožen vsega. Izseljenci, ki jih kruti pritisk življenja odtrga od domače grude, ne mislijo na kulturo in lepoto življenja. *Primum vivere!*

New York je vedno stražil vrata v Ameriko. Ni ga skoro izseljenca, ki ne bi bil prišel v Severno Ameriko skozi New York. Zato tudi New York najbolj karakterizira Ameriko. Trditev Američanov, da New York ne daje prave slike ameriškega življenja, gotovo ne drži. Kdor pazljivo hodi po newyorških ulicah in zavedno gleda v newyorške družbe, bo brez težave opazil, da živi med samimi naseljenci. New Yorku se vidi na prvi pogled, da ni zgrajen za udobno in lepo življenje. Vse je urejeno tako rekoč le za skrajno silo. Stanovanja so, kakor rečeno, skrajno majhna. Hoteli nimajo tistih udobnosti, ki jih poznamo v Evropi. Restavracije so v vsakem oziru opremljene le za kosila in večerje na brzo roko. Izključeno je, da bi mogli posedeti v restavraciji več nego pol ure. Newyorški parki niso snažni, tudi ne lepi. Promet na cestah je urejen le z ozirom na strahovito tempo življenja. Gledališča in koncertne dvorane ne igrajo velike vloge. New York je mesto dela in zaslužka.

Nisem se mogel otresti vtisa, da newyorški prebivalci nimajo namena in volje trajno živeti v tem velikem mestu. Radi grade, če imajo denar, hiše in palače. Grade jih pa samo za business. Grade jih brez okraskov, brez razkošij, z dolarji za dolarje. V dnu svojega srca misli vsak Američan zavedno ali nezavedno na povratek v staro domovino.

Znani nemški filozof Keyserling, ki je napisal dobro in interesantno knjigo o Ameriki, analizira odvisnost posameznih narodov od zemlje, ki na njej žive. Zdi se mi, da je pravilno sodil, ko je postavil tezo, da je

duša vsakega naroda zrasla iz tal, ki so ji bila odmerjena. Lahko bi bil rekel konkretnije, da vsak narod zasadi korenine v svojo zemljo.

Vsak resen človek, ki zavedno živi in ki premišljuje o tajnostih življenja, bo v zrelejših svojih letih začutil korenine, ki jih ima v svoji zemlji. Nacionalizem je le en izraz za vezi, ki jih imajo individui večje skupine človeštva s svojo zemljo. Odrasel človek, če je res kaj vreden, se bo težko, zelo težko odtrgal od svoje grude.

Domotožje je pojav, ki ga malo ljudi razume. In vendar je domotožje tudi samo izraz, da so bile korenine urasle v zemljo, ki se nam toži po nji. Človek je rastlina, ki ne more živeti brez svoje zemlje, ki je na nji v teku stoletij in tisočletij zrasel njen rod.

Američani hodijo vsi po svoji novi domovini kakor z odtrganimi koreninami. Zato jim ni obstanka, zato tako hite, zato žive tako nemirno, nelepno, brez prave kulture in brez prave sreče.

Keyserling je v Ameriki videl, da tam še ni prave zveze med ljudmi in zemljo. Z vso pravico negira zato obstoj ameriške kulture. Še najbolj se mu zde urasli v zemljo ameriški črnici.

Črnici so bili dolga stoletja sužnji. Ni še preteklo sedemdeset let, odkar je Abraham Lincoln, veliki predsednik Zedinjenih držav, po strahoviti secesijski vojni, iz črnih sužnjev naredil svobodne državljane. Sužnji so ljudje brez korenin, ker nimajo svoje zemlje. Sužnji se zato tudi najprej prilagode zemlji, ki jih nanjo vrže usoda.

Pa je res čudno, da je po svetovni vojni vpliv Amerike najprej udril v evropska zabavišča z zamorsko muziko. Ta nesrečna muzika in težki dolar sta bila vse, kar je Evropa prejela od Amerike.

Izseljenec, ki se ne more več vzdržati na svoji domači zemlji, gre vedno v negotov, krut in nevaren boj za življenje. Kakor da je pred sto leti izbruhnila daleč onkraj velikega morja grozna vojna, tako so zapuščali milijoni in milijoni Evropo in se vozili v Ameriko. In menda jim je bilo vedno pri srcu, ko so se vkrcali na parnike, kakor je pri srcu vojaku, ko stopa v vagon, namenjen na fronto.

V Ameriki so si izseljenci gradili za silo hiše in kočice, s primitivnimi sredstvi so urejali svoje življenje, mislili so pa vedno na neizogibni boj z življenjem in seveda na povratek domov po končani vojni. Še danes potuje Američan v svojo staro domovino z istimi občutki in z isto nestrpnostjo, kakor vojak na fronti, ki je dobil dopust.

Kdor vse to vidi, se ne bo več čudil, če spozna, da v Ameriki, da v New Yorku kulture ni. Saj je res, da najdemo tudi v Ameriki lepe gradiče s starimi gobelini, dragocenimi slikami starih mojstrov, krasnimi umetninami in lepim pohištvom. Pa saj so si tudi med vojno tu in

tam vojaki opremljali svoje kaverne z dragocenimi stvarmi, ki so jih odnesli iz lepih gradičev in vil ob fronti. Življenje celokupne Amerike je v največji meri samo kopirano življenje strelskega jarka.

Iz tega nepobitnega dejstva sledi brez težave prava ocena čisto posebne relacije Američana do denarja, do dolarja. Američan ima za vse stvari, ki ga obdajajo, eno samo merilo: dolar. Dolžine, širine, višine, teže, čas, vse meri Američan, Newyorčan pa prav posebno, v dolarjih. Povsod, kjer so vrednote nesigurne, je denar edina osnova življenju.

Kaj bi tajil, da se nisem prav nič dobro počutil v tej zemlji! Jasno sem videl, da se ne bi mogel za trajno preseliti v deželo, kjer so zaslužki ogromni, življenjski užitki pa tako neznatni. Razumljivo mi je bilo, da se morejo udomačiti samo prav mladi priseljenci.

Saj je bilo lepo v prvovrstnih klubih, v hišah milijonarjev, v peti aveniji. Saj je newyorška opera zelo, zelo dobra. Ampak ameriška ni, ker ameriške opere sploh ni.

Saj je bilo zanimivo obedovati v židovski restavraciji v dvestotrinajsti ulici. Saj se je bilo zelo prijetno voziti v Brooklyn in tam na Atlantsko obalo. Sprehodi po ogromnem Broadwayju so vedno zopet vzbujali občudovanje življenjske energije Američanov.

Pa vendar vse to ni bilo pravo življenje in prav živo mi je zrasla v srcu vera, da bi me dolar, kakor je tudi mogočen, nikdar ne mogel privezati na Ameriko. Če kedaj, potem sem prav gotovo v tistih dveh mesecih v New Yorku z vso jasnostjo začutil, da trava nikjer ni tako lepo zelena in vrhovi planin nikjer tako lepo beli, kakor doma, v Sloveniji.

Počasi mi je prihajalo razumevanje za marsikaj. Razumel sem tudi, kako je bilo mogoče, da je po svetovni vojni ameriški vpliv v Evropi tako nenadoma narastel. Saj se je vsa Evropa po štirih letih grozne vojne izpremenila v en sam razbit in razdrt strelski jarek. Oni tam v Ameriki so vendar že nekoliko uredili svoje jarke in kaverne. Nekoliko jim je kanonada življenja vendar le že dala duška. Oni tam niso bili tako obupno razmesarjeni, kakor mi tu v Evropi pred desetimi leti.

Trajno pa vendar vpliv Amerike ni mogoč. V Evropi se naglo celijo rane, strelski jarki so zasuti, razvaline pospravljene in popravljene. Stara evropska kultura, ki se je onesvestila pod težkimi udari svetovne vojne, se počasi zopet prebuja v novo življenje.

V Ameriki mora biti prava kultura šele rojena. Ljudje morajo šele vrasti v svojo zemljo. Ko bodo otroci in vnuki priseljencev dobili ameriške korenine, bo napočil čas za razvoj ameriške duše.

IV

Ko so mi jeli potekati newyorški dnevi, ko sem se počasi uživel v nenavadno okolico in se mi je pričela temeljito podirati slika Amerike in Američanov, ki sem jo prinesel s seboj, sem postal nezaupljiv. Ni čuda tedaj, da sem začel študirati tudi tako zvani ameriški tempo.

Saj je res, da je vse relativno na svetu. Tudi čas ne poteka povsod enako. Saj celo v življenju istega človeka marsikaj poteka hitreje, marsikaj počasneje, najsi ura ne kaže razlik. Razumljivo bi bilo, če bi ameriške ure tikale hitreje od naših.

Ampak to še ne bi bil ameriški tempo v smislu, ki nam je domač, ki nam imponira, ki se nam zdi nedosegljiv, ker mislimo, da bi mu sami ne bili kos.

Kakor vsako stvar, ki je ne poznamo iz neposrednega opazovanja, smo si tudi pojem ameriškega tempa pod pritiskom reklame izidealizirali. V idealizirani sliki Američana vidimo človeka, ki z ogromno energijo smotreno, pravilno, precizno v najkrajšem času ustvarja, kar hoče. V naših neizkušenih glavah se je vsidrilo prepričanje, da Američan vse opravi bolje in predvsem mnogo hitreje od nas.

Kakšna je prav za prav ta bajna brzina ustvarjajočega dela, ki jo imenujemo ameriško? Kje si je pridobil Američan tako čudovito znanje, da strese vsako stvar kar iz rokava? Od kod mu je ogromna energija, ki kar v zaletu premaga vsako oviro? Pravičen odgovor na vse to more dati le pazno presojanje ameriškega dela, ogled tovarnen in pisarn, ogled naporov in uspehov, skratka pravilno opazovanje dela.

Bil sem po velikih tovarnah in v velikih pisarnah. Videl sem, kako ljudje delajo in kakšno znanje so si pridobili v svoji stroki. Videl pa nisem ničesar posebnega in mirno lahko rečem, da sem v Evropi videl dosti boljšega in lepšega.

V nemških ali na primer v češkoslovaških tovarnah in pisarnah se dela precizneje nego v ameriških. Dostikrat tudi hitreje. Strokovna izobrazba je v velikem preseku v Evropi brez dvoma višja nego v Ameriki. Ameriški tempo je čisto druga stvar nego si Evropci mislimo. Ameriški tempo je bistven del celotne slike Američana.

Nagle geste in hitre odločitve ima samo človek, ki je pod pritiskom, ali pa človek, ki je bil toliko časa pod pritiskom, da se je že privadil njegovim posledicam. Nagel je človek, ki se boji, ki je v opasnosti.

Globoke misli, dragocena spoznavanja, velike ideje se ne dajo stresati iz rokava. Devetdeset procentov genijalnosti je preišljeno, trdo, vztrajno delo. Kdor dela le po prvih vtisih, ne bo nikdar ustvaril velikih vrednot.

Saj eksistirajo posli, ki zahtevajo samo spretnosti. V takih poslih bi se lahko pokazal poseben tempo. Pa vendar ameriško delo tega ne kaže. Nihče ne more trditi, da bi delavci-specijalisti delali v Ameriki hitreje nego v Evropi. Duševni delavci evropski so mogoče počasnejši. Delajo pa brez dvoma z večjim strokovnim znanjem in bolje nego Američani.

Nič ne kaže tako jasno, da zakriva pravo vsebino ameriškega dela hrup reklame, kakor par detajlov, ki sem jih videl v New Yorku. V hotelu na primer mi je stregel pri zajtrku natakak, ki je bil za moj okus precej neokreten in dosti počasen. V evropskih hotelih sem bil vajuen čisto drugačni postrežbi. Pa sem ga nekega jutra vprašal, od kod je.

Z odgovorom me je presenetil. Bil je Švicar, ki je le vsako zimo živel v New Yorku. Spomladi je vedno odhajal v domovino.

Nikakor nisem mogel razumeti, kako more biti švicarski natakak tako nespreten. Vprašal sem ga torej previdno še nekoliko več. V moje največje začudenje mi je priznal, da je prav za prav krojač. Poleti v Švici je bil krojač. Pozimi v New Yorku je bil natakak.

Seznanil sem se z gospodom, ki je bil v Evropi pevec. Dobro je bil izšolan, imel pa ni velikega slovesa, ki edini v Ameriki kaj velja. Pa je moral v Ameriki kmalu uvideti, da s petjem ne pojde, da se bo treba usmeriti drugam. Ustanovil je v velikem mestu srednje Amerike — pogrebni zavod. Čisto dobro mu je šlo potem. Imel je svoj avto in prevažal me je po cele dopoldneve po New Yorku. Bila sva v kitajskem, v židovskem delu New Yorka, razgovarjala se med potjo o najrazličnejših stvareh in zelo mi je pomagal pravilno gledati ameriške razmere.

Takih Američanov je nebroj. Krutost življenja jih je prisilila, da so z odločnostjo, ki bi bila v normalnih razmerah neverjetna, z naglostjo, ki, od daleč gledana, imponira, s podjetnostjo, ki je v svoji naivnosti čudovita, vsaj za opazovalca, ki ne vidi pravih motivov, zavrgli svoj poklic, svoje delo in začeli novo življenje.

Amerika mrgoli natakakjev, ki so prav za prav krojači, advokatov, ki so prav za prav trgovci, delavcev specijalistov, ki so prav za prav inženjerji, trgovcev, ki so bili bogve kaj.

Kdor gleda to pestrost, to naivnost, to brezbržnost za pravilno pripravo na poklic, bo nehote zagledal drugo sliko, sliko, ki marsikaj pojasnjuje, marsikaj razsvetljuje, marsikaj tolmači.

Ali ni bilo med svetovno vojno tako, da je na fronti kuhal profesor, čevljaril krojač, strelske jarke betoniral trgovec? Ni li med vojno mrgolelo specijalistov, ki se svoje stroke nikdar učili niso?

Mogoče ni res, da je imel v strelskem jarku tudi najflegmatičnejši vojak čudovito žive kretnje, če se je umikal granatam in šrapnelom?

Mar niso izvrstno hodili po slabih cestah dolge ure, včasih cele dneve ljudje, ki jih v normalnih razmerah ne bi mogel spraviti na kratek sprehod? Mar niso bili milijoni več let zadovoljni z vsakim stanovanjem, z vsako hrano, samo, da so živeli? Ali ni po svetovni vojni nastal splošen kaos v življenju Evropecev? Mar niso državni uradniki trumoma zapuščali svoja mesta in postajali trgovci, bančni uradniki? Kolikokrat smo videli gledališke igralce, ki so uspešno trgovali. Kolikokrat smo z začudenjem gledali podjetnike, ki bi jih na takem mestu nikdar ne bili pričakovali. Kako odločno, kako energično, kako spretno so si na primer častniki poraženih armad izbirali svoje nove poklice!

Po vojni so v Evropi začela mesta z ameriško naglico graditi hiše. V ameriškem tempu so se ustanovljale delniške družbe, tovarne, trgovska podjetja. Dinar je še pred par leti krožil najmanj tako hitro, kakor kroži dolar. Prav tako mogočen je bil pri nas po vojni dinar, kakor je v Ameriki mogočen dolar.

Kdor še ni imel v rokah katere izmed zanimivih knjig, ki popisujejo postanke velikih ameriških premoženj, ne more pravilno soditi ameriškega tempa. Ravno zgodovina velikih ameriških bogatinov mora podreti Evropecu vse iluzije, pokvariti in temeljito pomazati vso idealizirano sliko ameriške podjetnosti dela in ameriškega tempa.

Nečem biti krivičen. Brez dvoma je v Ameriki že veliko, zelo veliko nepokvarjene podjetnosti, spretnosti, živega, zdravega in naglega dela. Prva ameriška generacija je morala biti nagla in odločna, morala je biti bolj ali manj nesolidna. Otroci in vnuki priseljencev pa dihajajo od rojstva v zraku, polnem bojevitosti, v zraku, ki nima predsodkov, ki je svež in poln možnosti. Potomci priseljencev so podedovali vse dobre strani očetov, ki so se težko borili za življenje.

Med vojno in po vojni smo bili vsi Evropecji pristni Američani. Borili smo se na vse mogoče načine neizprosno in ljuto z življenjem in za življenje. Bili smo nagli, odločni, spretni. Do denarja smo dobili čisto novo relacijo. Spoštovanje do znanosti, do kulturnega dela, do glasbe, do poezije nam je bilo zamrlo. Vsi smo bili celo vrsto let prav takšna proza, kakršna so Američani.

Le navidezno torej je v zadnjem desetletju nekakšna dozdevna ameriška kultura iztegnila svojo roko preko Atlantskega oceana. Le navidezno je, po mojem mnenju, po svetovni vojni napočila čisto nova doba in New York postal kralj sveta. Povojni duh ni ameriški. Povojna leta niso stala pod ameriškim vplivom. Vojna sama je rodila čudno razpoloženje Evropeca, vojna sama je pod imenom Amerike legla na evropska kulturna središča, na evropske narode.

Ko sem stal na krovu ogromnega francoskega parnika, ki se je odpravljajal na pot v Evropo, ko sem zadnjič gledal na New York, na nebotičnike, na manhattanski polotok, na ogromno pristanišče newyorško, sem dobro vedel, živo čutil, razločno videl, da odhajam iz strelskega jarka najhujšega bojišča, ki ga človeštvo pozna. In prav tako sem šest dni kesneje pozno v noči zopet stal na krovu parnika in nestrpnostno čakal, da zagledam prve luči angleške obale. Nestrpnostno sem čakal prihoda v domačo zemljo. Zakaj za Evropca, ki pride iz Amerike, je domača zemlja vse, kar je evropsko.

BOŽJE OBLIČJE

ALOJZ GRADNIK

Če v strunah sem še nerojeni zvok,
če iskra mrtva sem še v suhem lesu,
o, zbudi me v plapolajočem kresu,
potegni preko strun, o Bog, svoj lok.

Naj žar se širi, vžiga naj požar
in naj ogreva bednih src puščave,
zvok valoví v višine in daljave
in naj radosti bo in tuge dar.

Če v joku src teh zvokov bo odmev
in če se v ognju bedna bodo grela,
saj pesem, ogenj ta, ne bom več jaz.

Le tvoja zlata harfa bo zvenela,
o Bog moj, in žareči ta odsev
bo samo tvoj usmiljeni obraz.

V ZOREČI JESENI

ALOJZ GRADNIK

I

Iz cveta si me izpremenil v plod.
Zoreč zdaj pijem solnca zlato vino
in lune mleko, rose tekočino
in megle hlad in pad deževnih vod.